

Kirkegården er en frodig have, ikke en gold grusørken

I forbindelse med forarbejdet til bogen *Den danske kirkegård og dens problemer* (1961) afholdt provst Exner en række møder med en bredt sammensat gruppe af fagfolk, bl.a. billedhuggere, provster, arkitekter og havearkitekter (som var den tids betegnelse for landskabsarkitekter). Ved et møde den 2. oktober 1952, der omtales af havearkitekt Georg Boye i tidsskriftet *Havekunst*,¹ konstaterer Boye, at "kirkegården i havekunstnerisk betydning er et relativt nyt begreb". Imidlertid viser nyere forskning,² at kirkegårde måske allerede i middelalderen var planlagte og i større eller mindre grad muligvis altid har været det.

For landsbykirkegårdenes vedkommende ved vi, at det i forbindelse med de reguleringer, der blev resultatet af loven fra 1922, bliver almindeligt med sammenhængende og planlægningsmæssigt velovervejede kirkegårdsplaner, nogle gange ved havearkitekters mellemkomst. De nyere kirkegårde, begyndende med Assistens Kirkegård i København fra 1760 og sidenhen mange andre købstads- og bykirkegårde, er ofte resultatet af professionelle planlæggeres arbejde, som oven i købet har resulteret i anlæg af så høj landskabsarkitektonisk kvalitet, at de markerer dansk havekunst internationalt. Det gælder eksempelvis Mariebjerg Kirkegård (1926-36), der er optaget i den danske kulturkanon, Lyngby Parkkirkegård (1952-67) og Nivå Kirkegårds udvidelse (1975 og 1985).

At provst Exner i sit arbejde med bogen inviterer havearkitekter og ikke en anden type planlæggere som f.eks. ingeniører eller landinspektører til drøftelserne om kirkegårdene, understreger hans forståelse for den væsentlige pointe, at de danske kirkegårde er grønne anlæg. Kirkegårdene i Danmark har altid været grønne, og Exner stiller ikke en eneste gang spørgsmålstegn ved, om de skal vedblive med at være "dødens haver".

Skovafsnit på Mariebjerg Kirkegård, der er anlagt efter plan af landskabsarkitekt G.N. Brandt. Foto: Eivind Wad.

Ét af de væsentlige, overordnede karaktertræk ved de danske kirkegårde er, at de også i dag er grønne. Det hænger sammen med, at vi her i landet er beriget med det naturgivne vilkår, at jordoverfladen og mulden er til for at være plantedækket. I naturen dækkes jorden af de planter, græsser, urter og træer, som det givne steds betingelser og udviklingsstadium tilsiger. I haver, parker og på kirkegårde er det vi mennesker, der kan bestemme, hvilke planter og hvilken grad af dyrket/naturligt udtryk vi ønsker. Jorden skal ikke camoufleres, men er et potentiale for dyrkning. Uagtet tidernes skiftende natursyn har vi danskere således en urgammel tilknytning til og identifikation med det sansede grønne, frodigheden og det dyrkede land, som er så grundlæggende og betydningsfuldt, at det har en lindrende og glædende virkning på os. Derfor skal de fysiske kirkegårde fortsat være grønne og frodige anlæg.

Det langsomme skuespil

I et essay fra 1941 beskriver arkitekten og forfatteren Steen Eiler Rasmussen udviklingsforløbet for haver, parker og landskaber som "det langsomme skuespil".³ Som helhed er det en fin beskrivelse af, hvordan grønne anlæg lige så stille forandrer sig over tid, men dykker man ned i den enkelte have, park, kirkegård eller det enkelte landskab, vil man se, at cyklus og levetid både for det enkelte område og for dets elementer af træer, hække, blomster, strukturer, diger mv. er forskellige. Mange af vore landsbykirkegårdes grundform bestående af afgrænsning, terræn og kirkebygning står i dag, 8-900 år senere, stort set uændrede. Nok kan kirkebygningen være til- og ombygget mange gange, diger kan have afløst skelgrøfter, og digerne kan være omsat, men grundstrukturen er så klar og stærk, at det i de helt store træk er det samme anlæg, vi i dag oplever som en betydningsfuld del af vores kulturarv.

Anderledes er det med de grønne elementer. Som grønt element har træer eksempelvis en lang levetid, fra de bliver plantet, til de er udvoksede og dør. Mange arter har endda en levetid, der er så lang, at de overlever mange menneskelige generationer, og de får dermed, særligt i kirkegårdssammenhæng, en funktion af at forankre anlægget i tiden og signalere en stabilitet, der rækker ud over vores eget liv. Set over et år har de samtidig en cyklus med løvspring, blomstring, frøsætning og løvfald. Lægger man dertil de skiftende vejrforhold, kan oplevelsen af det samme træ variere fra minut til minut, når vejret skifter fra vindstille til blæst. Og træet får lyd, når det skifter til regn, og vandet drypper fra træet, og når det skifter til sol, og træets farver mættes. For andre elementer, f.eks. en enkelt blomst, er livstiden ganske kort fra knoppen dannes, til blomsten visner. De grønne elementers cyklus og dynamik er umiddelbart sammenlignelig med menneskelivets, og som symboler hjælper de os til både at erkende livets flygtighed og livets gave, hvilket specielt på kirkegårde har dyb betydning.

Set i forhold til hverdagslivets hastige rytme, hvor vi har travlt og er aktive og handlingsorienterede, er haver, parker og landskaber ka-

Side 55:

Stemningsfuldt gravrum på Nivå Kirkegårds udvidelse, der er anlagt efter plan af landskabsarkitekterne Morten Klint og Knud Lund-Sørensen. Foto: Mette Fauerskov 2008.

rakteriseret af en langsommere tid. En tid hvor de grønne elementers cyklus og levetid sætter hastigheden.⁴ Kirkegården udgør en særlig langsom variant, hvor et vigtigt fokus må være at skabe betingelser for en endnu lavere puls, som – formuleret med nutidens ord – giver mulighed for ro, refleksion og eftertænkning, eller som formuleret af Exner: ”anlæg og beplantning skal stemme sindet til stilhed og andagt”. For behovet for meditativ ro og sanselige oplevelser er et eksistentielt behov, der ingenlunde er blevet mindre siden Exner.

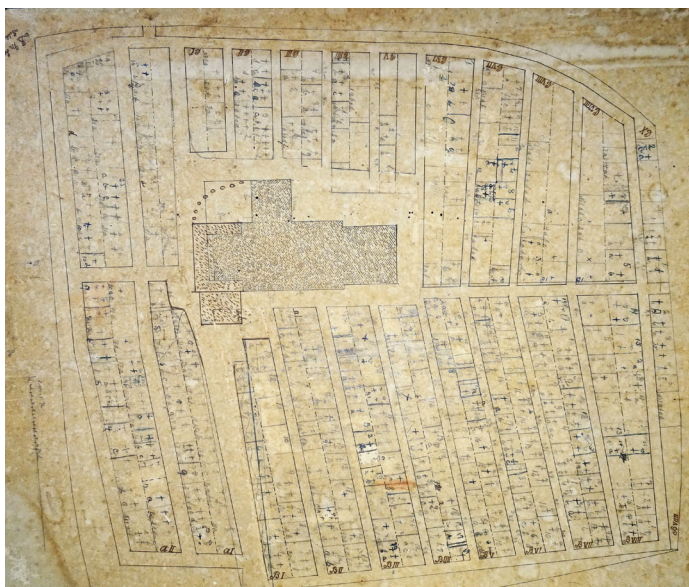
Frodigheden er under pres

I kirkegårdens indre strukturer af hække, beplantninger, træer og gravsteder mærker vi i disse år en øget hastighed i ”det langsomme skuespil”. De forandringer, der løbende er sket på landsbykirkegårde og på mindre bykirkegårde uden for vækstområderne de sidste små hundrede år har taget fart, og dertil er kommet en række af nye ændringer, hvilket har sat det grønne under pres.

I perioden fra midten af 1900-tallet og frem til omkring år 2000 er ændringerne i form af udskiftning af træer, fornyelse af beplantninger og hække, justering af antal af gravpladser og indpasning af nye gravstedstyper mange steder sket så langsomt, at det i de store linjer næsten kun er registrerbart ved at sammenligne fotos eller kort. Eksempelvis kan det ved at sammenligne et 90 år gammelt kirkegårdskort med et nyt kort over Durup kirkegård, hvor fastlæggelsen af en gravstedsstruktur til dobbelte rækker er foretaget allerede i 1926 eller før, ses at strukturen overordnet set er uændret. I detaljerne er der dog sket lidt, eksempelvis er der inden for rammerne af den gamle struktur indpasset nye gravstedstyper nord for kirken, og gravstederne nærmest kirken er fjernet.

Andre steder har de løbende forskydninger og ændringer i sognestørrelser, sognetilknytning, ønsker om nye gravstedstyper, forbedrede adgangsforhold mv. afstedkommet større ændringer almindeligvis begrundet i praktiske og funktionelle hensyn og ikke altid med et heldigt resultat.

At det grønne i dag er under pres, både i relation til grave og til fællesarealer, og at skuespillets kadence er stærkt stigende i disse år, skyldes især et økonomisk parameter. Dels er der øget fokus på kirkegårdens driftsudgifter som helhed, og dels er der gennemført betydelige prisstigninger på gravstedernes takstpriser i perioden fra 2010 til 2012.

Den øgede brugerbetaling til gravstederne har primært to konsekvenser for kirkegårdsanlæggene: For det første har gravstedets pris fået større betydning for nye gravstedsejere, der i højere grad ønsker prisbillige gravsteder, eksempelvis urnegravsteder med liggende gravminde i græs, små gravsteder, gravsteder i fælles anlæg eller forskellige former for anonyme gravsteder. Dette har betydet, at udviklingen i retning af mindre efterspørgsel efter traditionelle gravsteder og større efterspørgsel efter de nyere og mindre arealkrævende gravstedstyper er blevet forstærket markant. For det andet har prisstigningen på pleje af gravstederne betydet, at de opretholdes i kortere tid end tidligere. I eksemplet fra Durup Kirkegård var 20% af de traditionelle gravsteder ledige i 2015, men det er meget almindeligt, at op til 50% af gravstederne er ledige og henligger grusbelagte, måske med få planter og

T.v.: Kirkegårdskort over Durup Kirkegård, Salling Provsti, 1926. Durup Kirkes arkiv.

T.h.: Kirkegårdskort over Durup Kirkegård, Salling Provsti, 2015.

I et afsnit på Ry Kirkegård, Skanderborg Provsti, er der sket store forandringer. Der var tidligere traditionelle gravsteder i et terrasseret anlæg med støttemure. På grund af et øget behov for gravsteder i fælles anlæg er det blevet omlagt med blomstrende, grønne skråninger og flader med stor årstidsvariation. Anlagt efter plan af Møller & Fauerskov Landskabsarkitekter.
Foto: Mette Fauerskov 2017.

med en hæk omkring. Det gennemsnitlige billede, der tegner sig på de mindre kirkegårde er således, at der fremadrettet bliver behov for væsentligt færre traditionelle gravsteder og samtidig lidt flere af de nye gravstedstyper, samt at det samlede arealbehov til gravsteder er stadigt faldende.

Nogle steder opretholdes de ledige gravsteder og camoufleres som gravsteder i brug med hjemfaldne gravminder, fordi det for det enkelte sogn kan være ubærligt at se virkeligheden i øjnene. Men det er meningsløst at opretholde ledige gravsteder, der ikke er behov for, fordi det er et af kirkegårdenes kendetegn, at de afspejler det omkringliggende samfund. Andre steder sløjfes gravsteder spredt rundt på kirkegården, og arealerne dækkes med grus eller tilsås med græs. Også den fremgangsmåde er uhensigtsmæssig, fordi gravstedsstrukturen, som er bærende for anlæggene, går i opløsning.

Som et resultat af det øgede fokus på driftsøkonomien er kirkegårdenes fælles, grønne elementer samtidig kommet under ekstra hårdt pres, og de tendenser, der tidligere har gjort sig gældende, har nu taget fart. Der er blevet fjernet kilometervis af forhække ved gravstederne,

Allée og træerækker på Gl. Sogn Kirtegård, Ringkøbing Provsti, giver identitet til et område, der ikke er i brug til gravsteder.
Foto: Mette Fauerskov 2014.

værdifulde beplantninger og gravstedsplanter er fjernet, og formklippede træer og træer, der "sviner", er blevet fældet. Når der af frygt for at belaste driftsøkonomien ikke bliver etableret erstatningsplantninger eller nye grønne strukturer, der kan skabe nye helheder, bliver konsekvensen, at anlæggene mister helhed, sammenhængskraft, frodighed og dynamik.

Der hersker mange steder en rådvildhed, i forhold til hvordan man skal anvende de arealer, der ikke længere er brug for til gravsteder. Værst er det, når de ledige arealer dækkes af grus, der sammen med den udbredte brug af grus på gravstederne kan få kirkegårdsanlægget til at minde om en grusgrav. Ikke at der ikke må være grus på kirkegårdene, men grus er et belægningsmateriale, hvis funktion alene er at sikre farbare stier. Anvendelsen af grus må derfor begrænse sig til de steder, hvor det er nødvendigt for færdslen. Næsten lige så uheldigt kan det være, når ledige arealer omlægges til en græsplæne, der uden karaktergivende, grønne elementer eller terrænforhold får karakter af en boldbane.

Rådvildheden kan i nogen grad hænge sammen med den herskende

På Østermarie Kirkegård på Bornholm giver store, blomstrende buske, der er plantet på ledige arealer, kirkegården et stemningsfuldt, sansemættet og fortættet præg.
Foto: Mette Fauerskov 2015.

indstilling til private haver. Etnolog Helle Ravn beskriver,⁵ at kirkegårdene udtrykker den til enhver tid gældende norm for indretning af haver, og at der i parcelhushaverne nu ses en tydelig tendens til det, hun kalder "Silvan-haver", som er forhaver, der er belagt med flintesten, granitskærver og fliser, og hvor planter til tider er næsten helt fraværende. Men hverken grusbelægnings eller græsplæner skaber en have. Konsekvensen er, at kirkegårdens frodige havepræg langsomt, men sikkert, forsvinder, og årsagen er, at forståelsen for, at "kirkegården er en have", er tabt af syne. At "kirkegården er en have" kunne med fordel indskrives i enhver kirkegårds vedtægter.

Selv om der er god grund til at se konstruktivt på kirkegårdenes økonomi, tilpasse dem til den nye virkelighed med et faldende arealbehov til gravsteder og søge løsninger, der kan reducere omkostningerne, er der samtidig behov for, at ændringerne sker på et mere stabilt, fagligt grundlag, hvor den enkelte kirkegårds eget langsomme skuespil indtænkes.

NOTER

- 1 *Havekunst*, 1952, 71.
- 2 Karin Kryger, "Grøfter, tjørn og æbletræer. Holder Johan Exners opfattelse af den danske middelalderkirkegård?", *Kirkegårdskultur* 2015-16.
- 3 Steen Eiler Rasmussen, *Haven, det langsomme skuespil, Læsning til at falde i søvn på*, Kbh. 1941.
- 4 Anne Marie Lund, "Vedvarende midlertidigt"
<http://arkfo.dk/da/issue/landskab-nr-5-2014>
- 5 Helle Ravn "Skovkirkegårde, gravsteder og parcelhushaver - jo, der er en sammenhæng", *Kirkegårdskultur* 2012-13.

Alt efter forholdene kan der på større, sammenhængende og ledige arealer etableres en lund i højt græs, hvilket ikke fordrer megen pleje. Eksempel fra en æblelund ved Søholt gods. Foto: Mette Fauerskov 2014.

